

Náklady na děti: hledisko času

ZUZANA MIKOVÁ

Sociologický ústav ČSAV

The costs of children: the point of view of time

Abstract: This analysis of the costs of children, based on Becker's concept of human capital and "New Home Economy," uses data from a time budget survey to demonstrate the interaction between time inputs to children, the number of children and the socioeconomic situation of family. The relationship between time inputs to children, educational attainment of parents and a family's financial situation shows some aspects of problems of Czech families, burdened by material difficulties of everyday life. There is a rather positive interaction between time inputs to children and a mother's educational attainment, and a rather negative relation between the level of child care and family income. The analysis of marginal time allocation demonstrates different types of interaction between the number of children and total amount of housework and time spent on child care. The mother's level of education has an important effect on the distribution of the total amount of housework.

Sociologický časopis, XXVII, (2/1991)

1. Teorie a koncepty

Prohlásíme-li rodinu za ekonomickou jednotku, srovnatelnou s libovolnou firmou či malým podnikem služeb, přijímáme tím pravidla hry ekonomiky rodiny. Jestliže navíc k vysvětlení vzniku a fungování rodiny využijeme konceptuální aparát neoklasické ekonomie, ocitneme se na půdě New Home Economy, jednoho z mála významnějších myšlenkových proudů současné mikroekonomiky. Beckerův koncept (synteticky in [Becker 1981]) chápe rodinu jako určitou produktivní jednotku, která využívá výrobků získaných na trhu a vlastní práce svých členů k tomu, aby sama vytvářela další produkty. Jedním z nich jsou i děti. Úvahy o dětech jsou provázeny pojmy náklady na děti, cena dítěte, poptávka po dětech, kvalita a kvantita dětí. Náklady na děti - podobně jako náklady na výrobu jakéhokoli produktu - tvoří čas a prostředky, nutné k jejich pořízení a výchově.

Cena dětí se zvyšuje v důsledku změn relace mezi jejich kvantitou a kvalitou. Jako každá cena ovlivňuje poptávku po dětech. Rodiče se snaží zajistit svým dětem lepší šance než měli sami, zvyšují jejich kvalitu a omezují počet dětí v rodině. Na kvalitu dětí mimo jiné působí rozsah investic do jejich lidského kapitálu. Investice do dětí určují implicitní cenu dětí, budoucí šance na trhu práce a úspěch v životě. Investice do dětí vyžadují čas, a to zpravidla čas matky, která se převážně dětem věnuje a na níž leží větší část domácích povinností. Rostoucí možnosti uplatnění žen na trhu práce (a s tím spojený růst významu jejich příjmu pro rodinnou ekonomiku) mění hodnotu času ženy. Zvyšují tu složku nákladů, která se označuje jako opportunity costs, neboli potenciální (ušlý) výdělek ženy za dobu, kterou věnovala dětem místo placené práci.

2. Vzdělání rodičů a investice do lidského kapitálu dětí¹

Stafford a Hill zdůraznili již v roce 1974 v souvislosti s analýzou nákladů času, věnovaného dětem, význam sociálního postavení rodičů (jejich vzdělanostní úroveň a příjmové situace) pro diferenciaci nákladů při měnícím se počtu dětí v rodině. Vycházeli přitom z předpokladu, že čas věnovaný zejména předškolním dětem pozitivně působí jak na rozvoj samotných schopností dítěte, tak i na jeho budoucí šance získat vyšší vzdělání, vyhlídky dalšího profesního vzestupu a dosažení úspěchu, srv. [Stafford, Hill 1974: 321].

Dokumentovali, že vzdělání rodiče s vysokými příjmy věnují na jedno dítě nepoměrně více času než rodiče nižších příjmových a vzdělanostních kategorií. Zatímco v rodinách, kde rodiče dosáhli pouze nižšího vzdělání, klesá podíl nákladů na jedno dítě s rostoucím počtem dětí, v rodinách vzdělaných (a dobře finančně situovaných) partnerů je podíl nákladů času na jedno dítě stabilní bez ohledu na celkový počet dětí v rodině.

Snaha o vysvětlení těchto jevů využívá tradiční ekonomické pojmy úspor z počtu a marginálních nákladů². Jejich aplikace v souvislosti s náklady na děti není jednoznačná. Sami autoři uvádějí obtížnost interpretace zjištěných výsledků. Zavedeme-li do analýzy parametr vzdělanostní úroveň rodiny jako jeden z vysvětlujících činitelů, problematizujeme tím objasnění diferencí nákladů na děti podmíněných tímto ukazatelem. Zpravidla totiž není k dispozici žádný kontrolní údaj k tomu, aby bylo možné vysvětlit, zda pokles nákladů času na jedno dítě v rodinách s nižším vzděláním (a nižší příjmovou úrovní) je výsledkem záměrné volby nezvyšovat náklady na děti a využít úspor z počtu, či je naopak výsledkem vnucené rezignace rodiny, která není schopna většímu počtu dětí zajistit srovnatelné podmínky jako rodina s méně dětmi.

3. Možnosti analýzy

Čas od času se setkáváme s pokusy převést úvahy o nákladech na děti z roviny akademické do konkrétních analýz. Je to obvykle spojeno s nemalými potížemi jak konceptuálního charakteru, tak i s tradičním deficitem potřebných empirických údajů.

Srovnatelných analýz nákladů času na děti nebylo dosud publikováno příliš mnoho. Zpravidla se setkáváme pouze s analýzou nákladů finančních [Bloch, Glaude 1984, Večerník 1989], nebo velmi vzácně i s pokusy převést náklady času rovněž do finanční podoby (srv. [Cramer 1974, Tabard 1981, Lemennicier 1988]

1) Pojem lidský kapitál je klíčovým pojmem teorie lidského kapitálu, formulované v šedesátých letech v USA G. Beckerem a jeho žáky [Becker 1964]. Vznikla jako reakce na neoklasický koncept mzdy, pojmáné jako cena zboží. Na trhu práce stojí na straně nabídky nikoli masa práce, ale pracovník s určitým vzděláním a kumulovanou pracovní zkušeností. Příjem odpovídá dosažené úrovni lidského kapitálu, kterou lze ovlivnit investicemi do lidského kapitálu.

2) Pod pojmem marginální náklady rozumíme v souladu s obvykle používaným vymezením dodatečné náklady, vyvolané změnou počtu dětí v rodině, neboli přírůstek času, který rodiče věnují domácí práci.

apod.) prostřednictvím přepočtu koeficientem, vyjadřujícím implicitní hodnotu času (zpravidla matky, která o děti pečuje). Grafické zobrazení zjištěné relace mezi počtem dětí v rodině a finančními náklady na děti má podobu U-křivky, s minimem pro dvě děti [Lemennicier 1989]. Ojediněle se objevují studie dalšího typu, které pracují přímo s údaji o časových nákladech na děti [Stafford, Hill 1974].

Pokoušet se o přímou repliku podobných analýz u nás je problematické stejně tak nelze provádět bezprostřední komparace. Jednak k tomu nemáme odpovídající datové zdroje, jednak by to bylo neadekvátní přinejmenším vzhledem k systémově odlišným podmínkám a efektům distribuce vzdělání a příjmů v obou prostředích.

Nicméně limity našich současných možností nesnižují relevanci samotné analýzy nákladů na děti prostřednictvím u nás dostupných datových zdrojů. Aniž bychom se pouštěli do sporů konceptuálního rázu a kritik samotného pojetí New Home Economy, které ostatně nejsou nijak obtížné vzhledem k vyhraněnosti některých jeho stanovisek, využijeme pouze myšlenku o významu času jako parametru nákladů na děti v rodině a pokusíme se doplnit existující analýzy finančních nákladů na děti o jejich složku časovou.

Vycházíme z toho, že náklady na děti je možné a nutné zkoumat z dvojího pohledu (srv. [Večerník 1989]). Nejen z hlediska prosté analýzy změn nákladů při změnách počtu dětí v rodině, jak je to obvyklé v dosud publikovaných studiích, ale i z hlediska vícedimenzionální analýzy, respektující existenci a působení celé řady faktorů diferenciací nákladů na děti. Postup analýzy rozdělíme do dvou kroků. V první řadě se zaměříme na identifikaci hlavních faktorů diferenciací nákladů na děti. Vedle demografické situace rodiny budeme brát v úvahu i její situaci ekonomickou a sociální, eventuálně i další dostupné charakteristiky. Kromě toho využijeme myšlenku o vztahu vzdělanostní úrovně rodičů a rozsahu investic do lidského kapitálu dětí k tomu, abychom tradiční analýzu vlivu počtu dětí v rodině na změny nákladů na děti rozšířili o další dimenzi. Pokusíme se zjistit, zda a jakým způsobem se projevuje vliv vzdělanostní úrovně rodiny na změny nákladů při měnícím se počtu dětí v rodině.

Indikátor vzdělanostní úrovně rodičů budeme používat ve dvojím kontextu. V první řadě jako jeden z možných vysvětlujících činitelů tak, aby bylo možné kvantifikovat relativní vliv vzdělanostní úrovně rodin na diferenciaci nákladů času věnovaného dětem ve vztahu k ostatním parametrům domácnosti (velikost bydliště, příjem, počet dětí, věk dětí apod.). Kromě toho budeme pracovat s ukazatelem vzdělanostní úrovně jako s určitým nástrojem typologizace rodin³. Klasifikace domácností podle dosaženého stupně vzdělání partnerů má za cíl vytvořit určité typy rodin, které mají zhruba stejnou úroveň "kulturního kapitálu" (pokud akceptujeme fakt, že jeho úroveň a kvalita se dá alespoň aproximativně

³) Rozlišujeme následující typy rodin:

LOLO - nikdo z rodičů nemá maturitu

HILO - pouze otec má alespoň úplné středoškolské vzdělání

LOHI - pouze matka má alespoň úplné středoškolské vzdělání

HIHI - oba rodiče mají alespoň úplné středoškolské vzdělání

měřit prostřednictvím dosažené úrovně vzdělání). U takto vymezených typů rodin provedeme opět analýzu variance nákladů na děti. Smyslem takto formulované úlohy je zjistit, jak se liší vliv ostatních vysvětlujících proměnných v rámci jednotlivých vzdělanostních typů domácností.

4. Náklady na děti

Hlavním problémem empirické analýzy nákladů na děti je způsob jejich měření. Platí to především o nákladech času. Obvykle se jako ukazatel nákladů používá údaj o celkovém rozsahu času, který matka věnuje domácí práci, srv. [Cramer 1974, Stafford, Hill 1974, Tabard 1971]. Důvody tohoto postupu jsou přitom víceméně technické. Jakékoli modifikace jsou limitovány obvykle charakterem disponibilních dat, přičemž samotní autoři zpravidla poukazují na nedostatky takového postupu [Lemennicier 1988, Cramer 1974].

Charakter datové báze, kterou pro tento účel využíváme⁴, umožňuje rozšířit používaný způsob indikace nákladů času domácnosti o některé další charakteristiky. V první řadě vycházíme z toho, že kromě nákladů času matky je stejně smysluplné a lze stejně zjišťovat i náklady času otce, resp. páru jako celku. Další modifikace se týká samotného obsahu indikátoru.

Studie, zabývající se ekonomikou domácnosti z pohledu analýzy jejich pracovních aktivit, ať už jsou spíše statistického charakteru [Roy 1982, 1989], či mají propracovanou konceptuální oporu [Pahl 1984], poukazují na vnitřní inkonzistenci jednotlivých součástí pracovních aktivit domácnosti. Řešením je obvykle klasifikace aktivit do relativně homogenních skupin. Způsob klasifikace není univerzální. Liší se podle autorů a konkrétních zadání úloh. Přesto je možné specifikovat některé obecně akceptované okruhy činností, které mají navíc úzkou souvislost s náklady na děti. Kromě celkového objemu domácí práce budeme pracovat i s ukazatelem doby, věnované provozu domácnosti a s údaji o době, věnované přímo dětem.

Výsledky dosud provedených analýz [Míková 1991] totiž problematizují představu o možné aproximaci nákladů na děti celkovou dobou domácí práce matky. Zavedeme-li do analýzy dílčí indikátory jednotlivých součástí nákladů na děti, tj. rozlišíme-li aktivity podle jejich vztahu k dětem, zjišťujeme velmi odlišnou vypovídací schopnost každého z ukazatelů a jejich odlišnou reakci na změny počtu dětí v rodině (tabulka 1).

⁴) Jedná se o data z šetření o využití času, realizované FSÚ v roce 1979/1980 zhruba v 11 tis. domácnostech. Ze souboru jednotlivců byl redukcí a transformacemi vytvořen soubor manželských párů. Byly vybrány pouze ty páry, kde oba partneři jsou ekonomicky aktivní. Celkový počet párů je 5326. Počet párů, které mají alespoň jedno dítě, je 2907.

Tabulka 1: Struktura domácí práce rodiny
(v minutách denně)

	bez dětí	1 dítě	2 děti	3 děti
celkem	411	434	463	520
otec	130	136	143	155
matka	280	297	319	364
domácí výroba				
pár	105	77	68	91
otec	64	50	45	59
matka	41	27	23	31
opravy a údržba				
pár	34	35	34	29
otec	30	31	31	26
matka	4	4	3	3
péče o děti				
pár		51	90	100
otec		17	29	27
matka		34	61	73
domácnost				
pár	271	270	270	300
otec	36	38	38	43
matka	235	232	232	257

Pramen: Šetření o využití času 1979-80

Pohled na objem a strukturu domácí práce rodin s různým počtem dětí svědčí o značné rozmanitosti dynamiky vývoje jejich jednotlivých složek. Relativně nejstabilnější je podíl času, věnovaného tradiční domácí práci. Rodiny s dětmi se zde prakticky neliší od bezdětných párů, jedinou výjimkou jsou rodiny se třemi dětmi. Výrazný pohyb zaznamenává naopak růst přímých nákladů péče o děti, především po narození druhého dítěte. Je zřejmé, že při analýze nákladů na děti je opodstatněné členění celkové doby domácí práce přinejmenším na čas věnovaný péči o děti a čas věnovaný tradičním domácím pracem.

5. Náklady na děti: zdroje diferenciace

Analýza variance nákladů na děti, měřených rozsahem času věnovaného péči o děti⁵, poskytuje výsledky sice statisticky významné, ale jen velmi slabé explanační síly (tabulka 2). Přesto je možné identifikovat jako relativně výrazný vliv demografické situace rodiny (počtu dětí) a vzdělanostní úroveň rodičů, především matky. Nejmenší význam pro celkovou úroveň nákladů na děti má ekonomická situace rodiny (měřená příjmem na jednoho člena).

⁵) Analýza variance dalších ukazatelů nákladů na děti (celkového objemu domácí práce a tradičních domácích prací) nepřinesla v této fázi statisticky významné výsledky.

Tabulka 2: Výsledky mnohonásobné klasifikační analýzy doby věnované péči o děti (pár celkem)

Typ rodiny	1	2
Celkový průměr	75.15	118.33
<i>Adjustované koeficienty beta:</i>		
velikost obce	.10	.13
počet dětí	.25	.05
příjem	.04	.10
vzdělání otce	.09	.06
vzdělání matky	.13	.11
RSQ	.110	.046

Pramen: Šetření o využití času 1979-80

Vliv počtu dětí se projevuje zcela odlišně podle toho, jak vymezíme věk dětí v rodině. V rodinách s dětmi bez omezení věku se totiž do celkových nákladů péče o děti poměrně výrazně promítá počet dětí. Naopak v rodinách s dětmi do 5 let počet dětí nehraje prakticky žádnou roli. Hlavní podíl na diferenciaci připadá charakteru bydliště rodiny, odlišujícímu situaci v městských a venkovských rodinách. Věk dětí ovlivňuje rozdílně i diferenciací schopnost dalších ukazatelů, např. příjmové úrovně rodiny (nabývá na významu v rodinách s malými dětmi, ovlivňuje především náklady času ženy), resp. částečně i dosažené úrovně vzdělání otce (je slabší v rodinách s nejmenšími dětmi, později narůstá). Další rozporné zjištění se týká vztahu mezi vzdělaností úrovní rodiny (především matky) a příjmovou situací rodiny. Zejména v rodinách s malými dětmi je zřejmý protikladný trend jejich vlivu. Uvažujeme rodiny, kde jsou oba partneři ekonomicky aktivní. Lepší finanční situace rodiny jde ovšem na úkor času věnovaného dětem, odráží se hlavně v poklesu doby, kterou matky v těchto rodinách mohou poskytnout svým dětem.

Zavedeme-li do analýzy variance ukazatel vzdělanostní úrovně páru (tabulka 3), výsledky se liší podle toho, zda hodnotíme úroveň a způsob diferenciaci nákladů za pár jako celek, či zvlášť za každého z rodičů. Uvažujeme-li péči o děti za pár jako celek, pak se vzděláním klesá diferenciací vliv počtu dětí, klesá i vliv velikosti obce, mění se vliv příjmové úrovně rodiny a objevuje se vliv věku dětí. Podobná situace je i u nákladů času otce, ovšem s tím rozdílem, že se vzděláním klesá diferencijící vliv příjmu. Přímé náklady času matky se liší především pokud jde o diferenciací vliv příjmové situace rodiny. Na rozdíl od otce se zvyšuje význam příjmu pro celkovou úroveň a diferenciaci doby věnované péči o děti. Vyšší příjem provází nižší přímé náklady na děti. Podobnou tendenci jsme již zaznamenali při analýze nákladů na děti za soubor jako celek. Fakt, že se projevuje především v rodinách vzdělanějších partnerů signalizuje zdroj možných napětí a konfliktů. Není náhoda, že právě zaměstnané matky, které dosáhly vyššího vzdělání a představují tak pro rodinu nikoli nevýznamný zdroj příjmů, stojí před nevyhnutelnou volbou mezi ekonomickou situací rodiny a péčí o děti (investicemi do dětí). Není náhoda zřejmě ani to, k jakému řešení nakonec obvykle sáhnou.

Tabulka 3: Výsledky mnohonásobné klasifikační analýzy doby věnované péči o děti podle typů vzdělanostní úrovně rodiny

Typ vzdělanostní úrovně rodiny	1	2	3	4
a) pár celkem				
Celkový průměr	69.85	71.75	78.53	88.78
<i>Adjustované koeficienty beta:</i>				
velikost obce	.12	.13	.09	.08
počet dětí	.19	.20	.10	.16
příjem	.02	.10	.06	.09
věk dětí	.36	.38	.32	.45
RSQ	.219	.214	.141	.271
b) otec				
Celkový průměr	21.53	24.21	23.78	29.58
<i>Adjustované koeficienty beta:</i>				
velikost obce	.14	.18	.13	.07
počet dětí	.12	.12	.02	.11
příjem	.04	.12	.06	.07
věk dětí	.14	.23	.20	.27
RSQ	.064	.093	.063	.101
c) matka				
Celkový průměr	48.32	47.54	54.75	59.20
<i>Adjustované koeficienty beta:</i>				
velikost obce	.06	.06	.08	.08
počet dětí	.17	.20	.13	.15
příjem	.03	.07	.11	.10
věk dětí	.38	.35	.28	.42
RSQ	.219	.199	.141	.249

Pramen: Šetření o využití času 1979-80

Stafford, Hill [1974] demonstrovali souvislost vzdělání a příjmové úrovně jako pozitivních činitelů celkové úrovně péče o děti. Interpretace výsledků pro situaci u nás je obtížná, už z důvodů samotné konstrukce indikátoru příjmové úrovně rodiny, kdy jsme nuceni pracovat s apriorně stanovenými intervaly příjmů, neodpovídajícími reálné distribuci v populaci. Proto i závěr, že u nás vyšší úroveň příjmů rodiny spíše snižuje, v žádném případě však nezvyšuje úroveň péče o děti, je třeba posuzovat s jistými výhradami. Nejsme sice schopni specifikovat charakter závislosti, přesto však můžeme s poměrně značnou jistotou prohlásit, že vztah mezi příjmovou úrovní domácnosti, vzděláním rodičů a celkovou úrovní péče o děti je odlišný od publikovaných závěrů citovaných autorů. Jestliže v USA existuje pozitivní vazba mezi vzděláním partnerů a jejich příjmovou situací, pak u nás jsou obě charakteristiky domácnosti spojeny jen velmi volně, nebo lépe řečeno, určující

je vztah mezi vzděláním (zejména matky) a péčí o děti. Vztah mezi příjmem domácnosti a úrovní péče o děti je poměrně problematický.

Charakter mzdové a příjmové diferenciace domácností, resp. celkový způsob tvorby výsledné příjmové situace rodiny u nás vytváří přinejmenším zdroj napětí ve vztahu k možné úrovni péče o děti. Jde zpravidla o volbu mezi dvěma alternativami. Zvýšení příjmové úrovně domácnosti je při strategii převážné většiny domácností, založené na dvoupříjmovém modelu, provázáno nutnou kompenzací času a energie odjinud, zpravidla bohužel právě na úkor péče o děti. Nemáme informace o kvalitě času věnovaného dětem, o jeho obsahu a náplni, stejně jako nám chybí komplementární údaje o tom, kdo o děti pečuje v době, kdy rodiče pracují, zda instituce či někdo z rodiny apod. Proto můžeme a musíme pouze konstatovat fakt, že lepší příjmová situace rodiny je do jisté míry v rozporu s rozsahem péče věnované rodiči jejich vlastním dětem, nebo jinak, že vedlejším a do jisté míry asi i nutným produktem vyššího materiálního standardu rodiny je právě oslabení některých nezastupitelných momentů každodenního kontaktu rodičů s dětmi. A to platí především pro rodiče vyšších vzdělanostních skupin, zejména pro matky. Naznačený pozitivní efekt vzdělání pro celkovou úroveň investic do dětí se tak nakonec problematizuje a zřejmě zpochybňuje. Není náhodou (ale o to víc je alarmující), že právě v rodinách s nejvyšší úrovní kulturního kapitálu je nejvíce patrná nutnost alternativní volby mezi péčí o děti a finanční situací, před níž je postavena matka.

Zatím jsme pracovali pouze s ukazatelem času věnovaného péči o děti. Vztah mezi vzdělanostní úrovní rodiny a změnami dalších složek nákladů času při změnách počtu dětí v rodině budeme proto analyzovat i jiným způsobem, prostřednictvím údajů o marginálních nákladech na děti.

6. Náklady na děti: vzdělání rodičů a počet dětí v rodině

Údaje uvedené v tabulce 4 svědčí o tom, že každý z použitých indikátorů má zcela jinou dynamiku. Největší disproporce působí odlišné chování dvou hlavních součástí nákladů na děti, totiž času věnovaného domácnosti a času věnovaného přímo dětem. Zatímco marginální náklady na jedno dítě měřené pomocí celkového objemu domácí práce páru narůstají celkem rovnoměrně pro první a druhé dítě, u třetího dítěte je poměrně dramatický skok téměř jedné hodiny dodatečné práce páru. Zatímco náklady spojené s provozem domácnosti, neboli tradiční domácí práce (úklid, praní, vaření apod.) nereagují na první a druhé dítě, u třetího dítěte je patrný skok o půl hodiny času pro pár a den. Naproti tomu marginální náklady, zjišťované pomocí ukazatele přímých nákladů na děti se chovají zcela opačně. Výrazný vzestup u prvního a druhého dítěte je kompenzován relativně velmi malým přírůstkem nákladů u třetího dítěte. To poněkud odporuje logice věci, nebo přesněji řečeno, signalizuje zdroj možných problémů a napětí v rodině. Přirozeně bychom očekávali, že proporcionálně k počtu dětí porostou především přímé náklady času věnovaného dětem, a nikoli náklady spojené s provozem domácnosti, jak napovídají zjištěné výsledky.

Jinými slovy, odlišná dynamika různě vyjádřených ukazatelů marginálních nákladů na děti zřejmě vystihuje celkem adekvátně současnou situaci. Narození

třetího dítěte má za následek nutnou volbu, která znamená ve svých důsledcích přerozdělení omezeného disponibilního časového fondu rodičovského páru de facto v neprospěch dítěte. Potřeba zvládnout provozní záležitosti domácnosti orientuje aktivitu rodičů především do oblasti nutných domácích prací, pouze menší část času se dostává přímo dítěti. Rodina rezignuje tam, kde je to možná na první pohled snadnější, ale ve svých důsledcích neskonale závažnější. Úspory z počtu dětí se tak projevují v oblasti, kde bychom je v normálně fungující společnosti čekali nejméně - ve sféře přímého kontaktu s dítětem, ať už obslužné či obecně výchovné. Jsou spíše důsledkem limitovaného času a vnějších tlaků, které nutí domácnost, aby substituovala ty funkce, v nichž je relativně více zástupná a které by se daly zajistit z jiných než vlastních pracovních zdrojů. Důsledky jsou zřejmé.

Tabulka 4: Marginální náklady na děti
(v minutách denně)

	1 dítě	2 děti	3 děti
domácí práce celkem			
pár	23	29	57
otec	6	7	12
matka	17	22	45
péče o děti			
pár	51	39	10
otec	17	12	-2
matka	34	27	12
domácnost			
pár	0	0	30
otec	2	0	5
matka	-2	0	25

Pramen: Šetření o využití času 1979-80

Do propočtů marginálních nákladů na děti se promítá i nerovnoměrné rozdělení pracovních povinností mezi partnery v rodině. Variabilita nákladů připadá totiž vesměs na konto žen, matek. Podíl otce na celkovém rozsahu domácí práce a jejich jednotlivých složkách se při změnách počtu dětí v rodině příliš nemění. Muži jsou spíš jakousi konstantou domácích prací, ovšem konstantou stlačenou na minimální možnou míru, srv. [Roy 1982, 1989], navíc do značné míry vynucenou pravděpodobně jejich partnerkami. Odlišný charakter fungování obou partnerů v rodině dokládá práce francouzských autorů [Chabaud, Fougeyrollas 1987].

Jak se promítá do změn marginálních nákladů vzdělanostní úroveň rodičů? Situace se mění podle toho, který z ukazatelů analyzujeme (tabulka 5).

Tabulka 5: Marginální náklady na děti podle typů vzdělanostní úrovně rodiny.

	druh činnosti								
	domácí práce celkem			domácnost			péče o děti		
	pár	otec	matka	pár	otec	matka	pár	otec	matka
LOLO									
1 dítě	18	2	16	5	3	3	42	13	28
2 děti	24	6	18	-11	-2	-9	43	15	31
3 děti	54	14	40	37	7	29	6	-2	7
HILO									
1 dítě	44	13	30	15	4	12	50	20	30
2 děti	29	7	22	6	3	3	38	8	30
3 děti	55	-5	60	9	-11	19	10	-4	14
LOHI									
1 dítě	38	18	20	-2	4	-6	63	21	43
2 děti	12	-5	17	-1	-4	3	20	5	15
3 děti	16	-1	11	11	18	-7	23	0	22
HIHI									
1 dítě	47	16	31	3	3	0	66	22	44
2 děti	58	20	37	24	3	21	45	13	22
3 děti	84	12	73	15	-7	21	38	4	34

Pramen: Šetření o využití času 1979-80

Celkový objem domácí práce se nejvíce mění při změnách počtu dětí v rodinách, kde oba rodiče mají alespoň maturitu (HIHI). Po narození druhého, ale především třetího dítěte stoupají velmi prudce náklady času, který musí rodina věnovat domácí práci. Podobným způsobem, i když při celkově nižších nákladech práce, reaguje na zvyšování počtu dětí rodina s nejnižší úrovní vzdělání (LOLO). Jiná je situace ve zbývajících typech rodin. Jestliže přechod od dvou ke třem dětem je v rodinách, kde pouze otec má alespoň maturitu, stejný jako v rodinách HIHI a LOLO, přechod od jednoho ke dvěma dětem je zcela odlišný. Podobně jako u dalšího vzdělanostního typu rodiny, totiž LOHI, dochází v dvoudětných rodinách k úsporám z počtu, tj. k poklesu marginálních nákladů celkového objemu domácí práce. Reakce na další přírůstek počtu dětí se u tohoto typu rodin projevuje jen velmi malým růstem celkového objemu domácí práce.

Minimum nákladů z hlediska relace mezi počtem dětí v rodině a celkovým rozsahem domácí práce páru se mění podle charakteru vzdělanostní úrovně páru. Zatímco ve dvou mezních typech rodin (nejnižší a nejvyšší) je dosahováno relativně nejnižších nákladů v případě jednoho dítěte a každé další dítě v rodině náklady času zvyšuje, ve dvou dalších typech rodin je relativně nejnižších nákladů času, který rodina věnuje domácí práci, dosahováno v případě dvou dětí.

Jinak vypadá situace, sledujeme-li vývoj času, věnovaného jednotlivým součástem celkové doby domácí práce. Každý z vzdělanostních typů rodin reaguje jinak na změny počtu dětí v rodině, pokud jde o rozsah tradičních domácích prací. Největší difference sledujeme tentokrát mezi dvěma krajními typy rodin (LOLO a HIHI). Zatímco v rodinách s nejnižším vzděláním dochází při přechodu ke dvěma dětem k úsporám z počtu, třetí dítě znamená naopak nejvýraznější přírůstek objemu práce ze všech sledovaných rodin. V rodinách, kde pouze jeden z partnerů má alespoň středoškolské vzdělání (LOHI či HILO), přináší narození dalších dětí pouze relativně nevýrazné změny nároků na objem práce v domácnosti. Platí to především pro rodiny, kde alespoň maturitu má otec. Jinak řečeno, nejlépe se s přechodem ke dvěma dětem vypořádávají rodiny typu LOLO a HILO, největší zátěž znamenají dvě děti pro rodiny s nejvyšším vzděláním obou partnerů. Rodiny HIHI se ovšem zároveň nejlépe adaptují v případě narození třetího a dalších dětí. Dochází totiž k úsporám doby, věnované péči o domácnost.

Specifická je situace ve vývoji nákladů času, věnovaného péči o děti. Jestliže v předchozím případě bylo poměrně obtížné identifikovat charakter změn nákladů, provázejících změny počtu dětí v rodině, čas věnovaný péči o děti je zřetelně ovlivněn charakterem vzdělání matky. Na jedné straně sledujeme reakci rodin, kde matka má nižší vzdělání než maturitu, v nichž stabilní úroveň péče o jedno a dvě děti je provázena prudkým poklesem po narození třetího a dalších dětí. Srovnatelná je na druhé straně situace rodin, kde matka získala alespoň středoškolské vzdělání s maturitou. Liší se především celková úroveň nákladů času věnovaného dětem, liší se ovšem i reakce na změny počtu dětí v rodině. Výhodná situace vzdělanějších rodin s jedním dítětem se značně komplikuje po narození druhého dítěte. Především v rodinách, kde pouze matka má alespoň maturitu, znamená druhé dítě prudké snížení rozsahu poskytované péče. Stejný pohyb, i když ne tak dramatický, se odehrává v rodinách, kde oba partneři mají alespoň maturitu. Relativně nejlépe se ovšem tyto rodiny vyrovnávají s narozením třetího a dalších dětí. V takovém případě nedochází k dalšímu poklesu doby, věnované péči o děti, naopak reakcí je dokonce slabý vzestup nákladů.

7. Závěrem

Dvě otázky, které implicity provázely celý postup analýzy a jako by oddělovaly stránku věcnou (vliv vzdělanostní úrovně rodiny na rozsah nákladů času při změnách počtu dětí v rodině) a metodologickou (vliv použitého indikátoru nákladů času), nás nakonec dovedly až k formulaci odpovědi, postavené právě na jejich vzájemné souvislosti. Podle toho, co naznačily předchozí stránky, je to totiž právě vzdělanostní úroveň rodiny, která výrazně diferencuje chování jednotlivých složek nákladů času při změnách počtu dětí v rodině. Typ vzdělanostní úrovně rodiny se podílí na výsledném charakteru restrukturalizace aktivit při změnách počtu dětí v rodině. Ovlivňuje především proporce změn tradiční domácí práce a doby, věnované přímo péči o děti. Na diferenciaci se podílí především úroveň dosaženého vzdělání matky. V rodinách, kde matka má alespoň středoškolské vzdělání s maturitou, sledujeme (a to i přes značný pokles po narození druhého dítěte) výrazně vyšší objem času věnovaného dětem. Zatímco méně vzdělané

matky jsou schopné zajistit stejnou úroveň péče jednomu a dvěma dětem a po narození třetího a dalších dětí se rozsah času, věnovaného dětem, výrazně snižuje, matky, které mají alespoň středoškolské vzdělání s maturitou, jsou schopné zajistit stejnou úroveň péče i po narození třetího dítěte.

Vzdělání matky tak ovlivňuje proporce jednotlivých složek domácí práce. Nelze přitom jednoznačně prohlásit, že by vzdělanější matky věnovaly svým dětem nejvíce času, ale faktem je, že z času, který celkově věnují domácnosti, připadá největší podíl právě nákladům času orientovaným přímo na děti. Jednak k tomu přispívá pravděpodobně celkově odlišná orientace domácnosti pokud jde o vztah k tradičním hodnotám, normám pojetí toho, co se vlastně "musí", aby byl zajištěn provoz domácnosti, jednak v takových rodinách vzdělání matky ovlivňuje nepřímou i celkovou dělbu povinností, participaci otce na zabezpečení různých domácích prací. Vzdělání ženy ovlivňuje orientaci aktivit jak jí samotné, tak rodiny jako celku, utváří celkový obraz každodenního života domácnosti.

Restrukturace aktivit uvnitř celkového objemu domácí práce je podle našeho názoru natolik diferencovaná, že zpochybňuje předpoklad o možné substituci nákladů času, věnovaného péči o děti, rozsahem doby celkové domácí práce, resp. údaji z nákladech času na běžný provoz domácnosti.

Uznáním relevance rozlišení dílčích ukazatelů nákladů na děti se ovšem problém zdaleka neřeší. Celá věc má i další dimenze. Je možné posuzovat validitu různých indikátorů nákladů na děti, ovšem sebelépe konstruovaný ukazatel neřeší jeden klíčový problém, totiž otázku adekvátnosti použitých indikátorů, sestavených pomocí údajů z časových snímků. Faktem zůstává, že tento typ informací je ve světě akceptován pro daný typ analýz jako legitimní a donedávna i jako prakticky výlučný zdroj informací o rozsahu domácí práce vůbec. Podobný typ datových zdrojů má ovšem i své limity a nedostatky. V první řadě pramení z faktu, že se jedná o klasickou formu statistického zdroje informací se všemi důsledky z toho plynoucími, počínaje použitou metodikou sběru dat až po omezený okruh uvažovaných vysvětlujících proměnných. Přesto je u nás v současné době de facto jediným dostupným zdrojem informací, využitelným právě pro podobný typ analýzy.

Nicméně je třeba připomenout, že pro hlubší pochopení a objasnění souvislostí mezi sledovanými jevy nám chybí celá řada dalších informací, především jakákoli kvalitativní charakteristika času, věnovaného různým konkrétně vymezeným druhům činnosti. Nedovedeme se vůbec orientovat v prostoru subjektivních momentů uvažovaného okruhu aktivit. Nevíme nic o tom, jak je celá situace členy domácnosti prožívána, jaké aktivity jsou považovány za důležité a jaké jsou naopak pro domácnost okrajové či nepodstatné. Bylo by proto vhodné tento typ dat doplnit o další formy výzkumů na dané téma, jako je to obvyklé ve světě, srv. [Chabaud 1985, Gadbois 1987, Pahl 1984, Fouquet 1988], ale na druhé straně i obohatit metodiku šetření časových rozpočtů o některé další informace (srv. [INSEE 1986]).

Literatura:

- Becker, G. 1981. A Treatise on the family. London: Harvard University Press.
- Bloch, L., Glaude, M. 1984. Une approche du cout de l'enfant. Economie et Statistique.
- Chabaud, D., Fougeyrollas, D. 1985. Espace et temps du travail domestique. Paris: Librairie des Méridiens.
- Chadeau, A., Fouquet, A. 1981. Le travail domestique, essai de quantification. Paris: INSEE.
- Chadeau, A., Roy, C. 1985. Essai de mise en correspondance de la consommation finale des ménages et de leurs activités, Paris: INSEE, Archives et Documents, 145.
- Chastand, A. 1982. Activités domestique et professionnelle des femmes de milieu ouvrier. Economie et Statistique, 141.
- Cramer, J. 1974. Birth, expected family size, and poverty. In: Five thousand american families - patterns of economic progress, ed. by J. N. Morgan. ISR University of Michigan, vol. 2.
- Fouquet, A. 1988. L'Héritage du quotidien, rapport d'activité. Paris: INSEE.
- Gadbois, Ch. 1987. Rythmes de la vie familiale. Paris: IDEF.
- Hill, R., Stafford, F. 1974. Time inputs to children. In: Five thousand american families, ed. by J. N. Morgan, ISR University of Michigan, vol. 2.
- Lemennicier, B. 1988. Le marché du mariage et du travail. Paris: PUF.
- Maurin, E. 1989. Types de pratiques, types de journées et déterminants sociaux de la vie quotidienne. Economie et Statistique, 223.
- Miková, Z. 1991. Vliv počtu dětí na rozsah a strukturu práce rodiny. Demografie, 3 (v tisku).
- Pahl, R. 1984. Divisions of Labour. Oxford: B. Blackwell.
- Renard, R. 1985. Le cout de l'enfant. Bruxelles.
- Roy, C. 1989. Evolution des emplois du temps des citadins en France entre 1975 et 1986. Paris: INSEE.
- Roy, C. 1982. L'emploi du temps des meres et peres de famille nombreuse. Economie et Statistique. 141.
- Večerník, J. 1986. Mzdová a příjmová diferenciacie. Analýzy některých problémů, Praha: ÚFS ČSAV.
- Večerník, J. 1989. Mzdová a příjmová diferenciacie v Československu: některá systémová specifika. Sociologický časopis, 3.
- Večerník, J. 1989. Nombre d'enfants, niveau et structure de la consommation: une comparaison internationale des facteurs principaux. (rukopis).
- Výsledky šetření o využití času. 1981. 1.-3.díl. ČSÚ.

Summary

The main topic of this paper is the analysis of the costs of children, the interaction between time inputs to children, the number of children and the socioeconomic situation of the household. The general background of the presented analysis is Becker's concept of "New Home Economy," recognizing that a family utilizes its members' time, plus goods and services purchased outside, as inputs to produce other commodities. Child care is one such commodity. There are two types of economic costs of children: direct financial expenditures and time devoted by parents. Time inputs to child care are important in developing the child's abilities, skills and educational attainment, in developing the human capital of children.

Studies by American authors show that time inputs vary substantially by socioeconomic groups. Highly educated and high-income families spend much more time per child on their children than parents with lower education and income.

With existing data from one of Czech time budget survey, we completed analysis of financial costs of children by an analysis of time inputs. The major problem of this type of analysis, measuring of costs, we solved by using not only data on hours of total housework, but also the amount of time spent on child care and information on time spent on housekeeping.

The relationship between time inputs to children, educational attainment of parents and financial situation of the family shows some problems of Czech families, burdened by material difficulties of everyday life. There is a positive interaction between time inputs to children and a mother's educational attainment. But the relationship between the level of child care and family income indicates a complicated situation of necessary choice. The higher level of family income has a negative effect on parents' time inputs to children, on the substitution between wage work and child care.

The analysis of marginal time allocation demonstrates different types of interaction between the number of children and total amount of housework and time spent on child care. There is evidence that a mother's level of education has an important effect on the distribution of total amount of housework. The explanation of this issue requires other investigation and also and other type of data, information about the quality of time inputs and about its subject background, values and goals of parents.